

การเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมของครัวเรือนอีสาน
ในยุคโลกาภิวัตน์
Social Immunization Development for Issan Household
in Globalization Context

ดร.อภิศักดิ์ ธีระวิสิษฐ์¹

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้มีเป็นการศึกษาวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของครัวเรือนอีสานภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ และหารูปแบบวิธีการพัฒนาเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมให้กับครัวเรือน การศึกษาเรื่องนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และการจัดการความรู้ ในระยะเวลา 10 เดือน ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน 2551 จนถึงเดือนสิงหาคม 2552

ผลการศึกษาพบว่าโลกาภิวัตน์ได้ทำให้ขอบเขตพื้นที่ทางสังคมสามารถเปิดเชื่อมเข้าหากันได้ทั้งหมดทั้งในระดับชุมชนระหว่างชุมชนและระดับโลก ในขณะเดียวกันสถาบันทางสังคมในวัฒนธรรมอีสานยังคงทำหน้าที่ในการบูรณาการให้เกิดการอยู่ร่วมกันเป็นชุมชนและเครือข่ายทางสังคมในท้องถิ่น ทั้งนี้ได้ผนึกกำลังร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ซึ่งถือได้ว่าเป็นกลไกที่สำคัญในการพัฒนาสังคมในท้องถิ่นภายใต้ยุคโลกาภิวัตน์ ในการศึกษานี้มีข้อเสนอแนะคือ การกำหนดยุทธศาสตร์และแผนงานในการพัฒนาเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมจะต้องให้ความสำคัญกับปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน ในขณะเดียวกันหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาท้องถิ่นควรสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน หาแนวทางการบูรณาการองค์ความรู้สมัยใหม่กับ

¹ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ประจำกลุ่มวิชาสังคมศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น

ชุดความรู้ในวัฒนธรรมความเชื่อในท้องถิ่นนั้น ซึ่งจะเป็นประโยชน์สำหรับท้องถิ่นในการปรับตัวให้อยู่ได้อย่างมีภูมิคุ้มกันในยุคโลกาภิวัตน์

คำสำคัญ ภูมิคุ้มกันทางสังคม, ความอยู่ดีมีสุข, โลกาภิวัตน์

Abstract

This article aim to analyze the change of ‘Issan’ household in globalization context and seeking pattern and approaches can be develop social immunization in globalization context. This study was based on participatory learning action-knowledge management less than 10 months period from November 2008 to August 2009.

The following were results of this study. In a globalization world, where all the social boundaries are removed and shifted through the inter- and intra-connectedness, in other words community institutions in ‘Issan’ has been both subjected to integrative social network by the local government and manipulated as an instrument for social development in global era. Thus, a set of suggestion is made. Policy suggestion is that certain strategic and planning related to social immunization development be compromised according to authentic problems and local requirements. Meanwhile, acting suggestion is that exchange of knowledge and collaboration in local culture, belief and Buddhism so that, finally, local communities and community organizations could gain the optimal benefits from social immunization development in Globalization context.

Key words: Social Immunization, Wellbeing, Globalization

บทนำ (Introduction)

การเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมเพื่อความอยู่ดีมีสุขของท้องถิ่นเป็นแนวทางการพัฒนาสังคมที่สอดคล้องกับวิสัยทัศน์ในการพัฒนาประเทศ

ที่ระบุว่า “คนไทยมีคุณธรรมนำความรอบรู้ รู้เท่าทันโลก ครอบคลุมรอบรู้ ชุมชนเข้มแข็ง สังคมสันติสุข เศรษฐกิจมีคุณภาพ เสถียรภาพ เป็นธรรม สิ่งแวดล้อมมีคุณภาพ ทรัพยากรธรรมชาติยั่งยืน อยู่ภายใต้ระบบบริหารจัดการประเทศที่มีธรรมาภิบาล ดำรงไว้ซึ่งระบบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และอยู่ในประชาคมโลกได้อย่างมีศักดิ์ศรี” อีกทั้งยังเป็นทิศทางเดียวกันกับยุทธศาสตร์การพัฒนาที่นำไปสู่การอยู่ดีมีสุข ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2551-2554) (สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549) ที่ได้กำหนดเป้าหมายการพัฒนาเพื่อ “ให้ประชาชนในพื้นที่ ครอบคลุม และชุมชน สามารถปรับตัวช่วยเหลือตัวเองในการบริหารจัดการให้มากที่สุด รวมทั้งให้เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชนและระหว่างชุมชน” ทั้งนี้รัฐได้ปรับบทบาทมาเป็นผู้เกื้อหนุน (Enabler) ให้หน่วยย่อยที่สุดของชุมชนคือครอบครัวเข้มแข็ง ชุมชนพึ่งตนเองได้

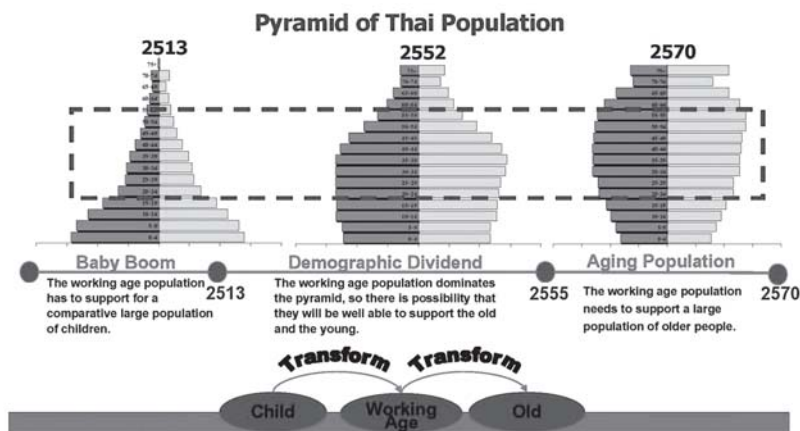
จากการสัมมนาเรื่องวิสัยทัศน์ประเทศไทย ปี 2570 สู่แผนฯ 11 (สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2552) ได้มีการวิเคราะห์สถานการณ์ประเทศไทยและแนวโน้มในอนาคตโดยได้ชี้ประเด็นสถานการณ์ที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของครัวเรือนและกระทบต่อสังคมไทย 3 ประเด็น

ประเด็นแรก คือการเปลี่ยนแปลงของโลกในยุคโลกาภิวัตน์ (Globalization) จะทำให้เกิดการเคลื่อนไหลของทุน คน ความรู้ เทคโนโลยีและการสื่อสาร ทำให้สังคมไทยเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและส่งผลกระทบทั้งในมิติเชิงบวกและลบ เช่น การเปลี่ยนแปลงด้านการศึกษา พบว่า คนไทยมีการศึกษาสูงขึ้น (ปี 2550 ประชากรเข้าเรียนในระบบสูงขึ้นเป็นร้อยละ 84.6) คนมีอายุยืนขึ้น แต่ คุณธรรม จริยธรรม และครอบครัวอ่อนแอลง (อัตราการหย่าร้างสูงขึ้น เปรียบเทียบในปี 2544, 2548 และ 2550 คิดเป็นร้อยละ 4.4, 4.8 และ 4.3 ตามลำดับ คิดที่เกี่ยวกับเด็กและเยาวชนในปี 2544 คิดเป็นร้อยละ 3.3 และ 2550 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 5.4 และผู้สูงอายุถูกทอดทิ้ง ในปี 2544 คิดเป็นร้อยละ 6.3 และเพิ่มขึ้นในปี 2550 เป็นร้อยละ 7.4)

ประเด็นที่สองโลกาภิวัตน์ส่งผลต่อการขยายตัวของเศรษฐกิจทุนนิยม (Capitalism) ประชาชนมีรายได้สูงขึ้นจริง แต่เกิดการกระจุกตัวของรายได้

เกิดความเหลื่อมล้ำระหว่างภาคเมืองกับภาคชนบท เช่น การมีงานทำในปี 2544 จำนวน 31.7 ล้านคน และปี 2550 เพิ่มขึ้นเป็น 36.7 ล้านคน ในขณะเดียวกัน รายได้เฉลี่ยต่อปีสูงขึ้น ในปี 2551 คนไทยมีรายได้เฉลี่ย 93,903 บาทต่อคนต่อปี แต่ช่องว่างของรายได้ระหว่างคนจนกับคนรวยห่างกัน 14.7 เท่า การช่วยเหลือ เกื้อกูลกันของคนในชุมชนมีน้อยลง ค่านิยมของคนในสังคมให้ความสำคัญ กับมูลค่าที่วัดกันเป็นตัวเลขมากกว่าคุณค่าที่เป็นความสุขความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกัน (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2552)

ประเด็นที่สาม การเปลี่ยนแปลงด้านโครงสร้างของประชากร ประเทศไทย กำลังเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ ซึ่งจากภาพที่ 1 โครงสร้างประชากรในปี 2513 กล่าวได้ว่าเป็นสังคมที่มีประชากรวัยเด็กเป็นจำนวนมาก (Child) ต่อมาในปี 2552 เป็นสังคมประชากรวัยแรงงาน (Working Age) และในปี 2570 ประเทศไทยจะเป็น สังคมของประชากรผู้สูงอายุ (Old) อย่างเต็มตัว

ภาพที่ 1 ปิรามิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรในปี 2513, 2552 และจากการคาดการณ์ในปี 2570

ที่มา: สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2552.

กล่าวได้ว่าประเทศไทยกำลังเข้าสู่สังคมที่ครอบครัวมีผู้สูงอายุจำนวนมากขึ้นหรือเรียกว่า สังคมผู้สูงอายุ (Aging Society) ทำให้สัดส่วนของวัยพึ่งพิงสูงขึ้น ในขณะที่คุณภาพของแรงงานยังอยู่ในระดับต่ำและไม่ได้รับการพัฒนา ซึ่งหากจะทำให้สังคมชนบทไทยอยู่รอดได้จำเป็นต้อง มีการฝึกกำลังความสามารถของภาคส่วนต่างๆ รวบรวมฐานทุนทางทรัพยากร และภูมิปัญญาที่มีอยู่เข้ามาใช้ในการพัฒนาเตรียมการป้องกันรองรับต่อเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต หรือเรียกว่า “การสร้างภูมิคุ้มกัน” ให้เกิดขึ้นแก่สังคมชนบทไทย (ประเวศ วะสี, 2550; เสรี พงศ์พิศ, 2552; Barker, A., 2005)

การให้ความสำคัญและตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับครอบครัว ชุมชนและสังคม สำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 6 กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ ร่วมกับคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น จึงได้จัดทำโครงการวิจัยเรื่องการเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมเพื่อความอยู่ดีมีสุขของท้องถิ่นอย่างยั่งยืน เพื่อหาแนวทางในการส่งเสริมและพัฒนาให้เกิดการสร้างองค์ความรู้ให้รู้เท่าทันสังคม โดยให้ชุมชนเป็นผู้ริเริ่มและดำเนินงาน โดยมีข้อสันนิษฐานว่า “เมือง” มีอิทธิพลต่อการปรับเปลี่ยนรูปแบบการดำรงชีวิต ในกรณีชุมชนที่มีบริบทความใกล้เคียงกันจะมีแบบแผนพฤติกรรมทางสังคมที่แตกต่างกันตามไปด้วย (Boonyabancha, S., 2004; Cohen, B., 2004; United Nation Center for Human Settlements, 2001) โดยในการศึกษาได้ใช้พื้นที่เมืองขอนแก่นเป็นศูนย์กลาง (Core) ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยหวังว่าจะมีประโยชน์และเป็นคุณูปการต่อการพัฒนาสังคมไทย โดยเฉพาะกระบวนการสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคม (Social Immunization) ให้เกิดขึ้นกับครอบครัว ชุมชน สังคม และจะเป็นแนวทางในการกระจายการสร้างภูมิคุ้มกันไปสู่พื้นที่อื่นๆ ต่อไป

วัตถุประสงค์การวิจัย (Objective)

- 1) เพื่อวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของครัวเรือนอีสานในยุคโลกาภิวัตน์
- 2) เพื่อวิเคราะห์บทบาทผู้นำและสถาบันที่ส่งผลต่อแบบแผนการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน

3) เพื่อวิเคราะห์หารูปแบบการเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมเพื่อให้เกิดความอยู่ดีมีสุขของครัวเรือนอีสานในยุคโลกาภิวัตน์

ระเบียบวิธีการวิจัย (Research Methodology)

การวิจัยนี้ผู้วิจัยได้สร้างกระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมในการศึกษาระหว่างนักพัฒนาสังกัดสำนักงานส่งเสริมและสนับสนุนวิชาการ 6 (สสว. 6) และชาวบ้าน ในพื้นที่ 3 ตำบลในจังหวัดขอนแก่น ซึ่งแบ่งเป็นพื้นที่ใกล้เมือง ระหว่างเมืองกับชนบท และพื้นที่ไกลเมือง โดยมีเมืองขอนแก่นเป็นศูนย์กลาง การศึกษาข้อมูลเป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลทั้งเชิงปริมาณโดยใช้แบบสอบถาม และเชิงคุณภาพโดยได้กำหนดประเด็นคำถามที่เกี่ยวข้องเพื่อดำเนินการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มเป้าหมาย จากนั้นได้สร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และวางแผนในการเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมในพื้นที่ทั้ง 3 ตำบล รวมทั้งการถอดบทเรียนในเรื่องวิถีชีวิตของผู้นำกลุ่มกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เรียกว่าการวิจัยแบบนิว่า PLAR & KM (Participatory Learning Action Research & Knowledge Management) ทั้งนี้การจัดการความรู้ได้คำนึงถึงแนวคิดเชิงระบบของการเรียนรู้เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้สึกเป็นกันเองและสร้างบรรยากาศของการเรียนรู้ที่สามารถดึงความรู้จากทั้งความรู้ฝังลึกในตัวบุคคลและความรู้ที่ชัดเจนจากภายนอก (Tacit and Explicit Knowledge) มาใช้เป็นกรณีศึกษาที่อยู่บนฐานของชุมชน (Gerald, M.& Martin, R., 2004; ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์, 2548; พัชรินทร์ ศิริสุนทร, 2550)

ผลการวิจัย และอภิปรายผล (Results and Discussion)

บริบททางภูมิศาสตร์สังคมและการเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคม

การศึกษานี้เป็นการศึกษาแบบกรณี (Case Study) ใน 3 ตำบล (ภาพที่ 2) คือ 1) พื้นที่ภูมิศาสตร์สังคมที่อยู่ใกล้เมือง (Non-remote Area) ได้เลือกพื้นที่ตำบลโคกสี อ.เมือง ห่างจากตัวเมืองขอนแก่น 12 กิโลเมตร 2) พื้นที่อยู่ระหว่างชนบทกับเมือง เลือกตำบลบ้านกง อ.หนองเรือ ห่างจากตัวเมืองขอนแก่น 38 กิโลเมตร และ 3) พื้นที่อยู่ไกลเมือง (Remote Area) เลือกตำบลบ้านแท่น

อ.ชนบท ห่างจากตัวเมืองขอนแก่น 70 กิโลเมตร ซึ่งชุมชนทั้ง 3 แห่ง มีบริบททางภูมิศาสตร์สังคมและการเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคม ดังนี้

พื้นที่ศึกษาวิจัย 3 แห่ง ในจังหวัดขอนแก่น

2. ตำบลบ้านกง อ.หนองเรือ จ.ขอนแก่น
(บริบทชุมชน: ชุมชนระหว่างชนบทกับเมือง)

1. ตำบลโคกสี อ.เมือง จ.ขอนแก่น
(บริบทชุมชน: ชุมชนในใจเมือง)

3. ตำบลบ้านแก่ง อ.ชนบท จ.ขอนแก่น
(บริบทชุมชน: ชุมชนห่างไกลเมืองในชนบท)

ภาพที่ 2 ที่ตั้งบริบทชุมชน 3 แห่งโดยมีเมืองขอนแก่นเป็นศูนย์กลาง

กรณีศึกษาที่ 1 พื้นที่ภูมิศาสตร์สังคมที่อยู่ใกล้เมือง ตำบลโคกสี อ.เมือง จ.ขอนแก่น

วิถีชีวิตและการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับเมือง ชุมชนตำบลโคกสี เป็นชุมชนที่มีลักษณะเป็นเมืองสูง ห่างจากเมืองขอนแก่น 12 กิโลเมตร ร้านค้าและบริการในตำบลมีค่อนข้างหลากหลายและเฉพาะด้าน เช่น ร้านขายยา คลินิก ร้านค้าส่ง ค้าปลีก เป็นต้น

สภาพเศรษฐกิจและอาชีพ อาชีพหลักของคนในตำบลยังคงเป็นอาชีพเกษตรกรรม เนื่องจากเป็นพื้นที่อยู่ในเขตชลประทานจึงสามารถทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง แต่บางครั้งมีอาชีพนอกภาคเกษตรเกี่ยวข้องกับภาคเมือง เช่น ข้าราชการ ค้าขาย และลูกจ้างบริษัทห้างร้านในเมืองขอนแก่น

การพึ่งตนเองด้านสุขภาพ เจ็บป่วยของคนในชุมชนเกิดจากพฤติกรรม การบริโภค และแบบแผนการใช้ชีวิต การเจ็บป่วยที่พบเห็น เช่น โรคเบาหวาน ความดัน โรคเอดส์ และโรคเครียด เมื่อเจ็บป่วยมีการรักษาโดยการซื้อยากินเอง และรักษาแผนปัจจุบันในคลินิก หรือโรงพยาบาล

ความมั่นคงด้านอาหาร ชุมชนยังมีความมั่นคงในเรื่องอาหารคือ ข้าว ค่อนข้างสูง เนื่องจากทำนาได้ปีละ 2 ครั้ง นาปีจะเก็บไว้บริโภคในครัวเรือน นาปรัง จะทำเพื่อขาย แต่แหล่งอาหารตามธรรมชาติสามารถพึ่งพาได้น้อยลง จากเดิมที่เคยหาอยู่หากิน ปัจจุบันเป็นการหาขายทำให้ทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นทรัพยากรสิน สาธารณะลดจำนวนลง ประกอบกับการที่คนมีรายได้มากขึ้น มีตลาดสดขนาดใหญ่ในชุมชน วิถีชุมชนจึงคุ้นเคยกับกับซื้อขายในตลาดซึ่งมีความสะดวกสบาย มากกว่า

ความเข้มแข็งของครัวเรือนและเครือญาติ ลักษณะครอบครัวในชุมชน ส่วนมากจะมีลักษณะเป็นครอบครัวเดี่ยว เป็นครอบครัวขนาดเล็กมีสมาชิกประมาณ 3-5 คน การช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชนจากเดิมที่เคยมีการลงแขก ลงแรงดำนา เกี่ยวข้าวได้สูญหายไปและใช้ระบบการแลกเปลี่ยนค่าแรงเป็นเงินตรา (Monetary system) เข้ามาแทน บางครัวเรือนความขัดแย้งระหว่างญาติพี่น้องในเรื่องมรดก และพบว่าค่านิยมของผู้หญิงโสด รวมทั้งผู้หญิงหม้ายต้องการมีสามีเป็นฝรั่ง ชาวต่างชาติ ซึ่งจะได้รับการยอมรับยกย่องจากชุมชน หากสามารถมีสามีที่รวย และนำเงินกลับมาสร้างบ้านให้พ่อแม่

การศึกษาทั้งในและนอกระบบโรงเรียน ชุมชนที่อยู่ในตำบลมีโรงเรียน ประถม 7 แห่งโรงเรียนมัธยม 1 แห่ง และมีศูนย์เรียนรู้ในชุมชนครบทั้ง 14 หมู่บ้าน ซึ่งแม้ว่ารัฐมีนโยบายที่จะพัฒนา ส่งเสริม และสนับสนุนการจัดการศึกษา ในทุกระดับ ทั้งในและนอกระบบครอบคลุมทุกช่วงวัย รวมทั้งการส่งเสริมให้เด็ก และเยาวชนได้เรียนรู้อย่างต่อเนื่อง และเข้าถึงแหล่งความรู้ที่เป็นวิทยาการ สมัยใหม่ วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่การจัดโดยผ่านโรงเรียนและ ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนยังทำได้ไม่เต็มที่ ส่วนหนึ่งเกิดจากความเชื่อมั่นต่อ โรงเรียนที่อยู่ในตัวเมืองทำให้นักเรียนมักเข้าไปเรียนต่อในระดับมัธยมศึกษาในเมือง

การเผชิญปัญหาและความรุนแรงในปัจจุบัน สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นและมีแนวโน้มที่จะรุนแรงมากขึ้นคือปัญหาที่เกี่ยวข้องกับ “เด็กเยาวชน” เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงชุมชนกลายเป็นเมืองมากขึ้น (Urbanization) ส่งผลให้ชุมชนโดยเฉพาะเด็กและเยาวชนมีแบบแผนชีวิตที่เปลี่ยนไป มีความเสี่ยงในการดำเนินชีวิตมากขึ้น เช่น การเล่นเกมออนไลน์ การใช้โทรศัพท์มือถือ การไปกินข้าวนอกบ้าน การทำงานต่างถิ่น ไปเรียนหนังสือในเมือง ที่อยู่ในเมืองมากขึ้นทำให้เยาวชนให้ความสำคัญและการสืบสานกับวัฒนธรรมในชุมชนน้อยลง สนใจในเรื่องของตนเองมากขึ้น มีความเป็นปัจเจกสูง (Individualism) เด็กและเยาวชนกล้าที่จะคิดและทำตามความคิดของตนเองมากขึ้น การนิยมวัตถุนิยมทั้งการแต่งตัวและทรงผมตามแฟชั่น กิจกรรมที่ดีของของกลุ่มเยาวชนในอดีตขาดการสานต่อขาดผู้นำ ในการสร้างการเรียนรู้ให้เกิดการทำงานร่วมกัน เยาวชนขาดจิตสำนึกในการทำงานเพื่อส่วนรวม มีผลทำให้กิจกรรมต่างๆ ที่เยาวชนเคยปฏิบัติสืบทอดกันมาเลือนหายไป

การเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมผ่าน “กลุ่มเยาวชน” จากสภาพปัญหาความรุนแรงที่เกิดขึ้นในบริบทของชุมชนตำบลโคกสี คณะกรรมการชุมชนในตำบลจึงได้ร่วมกันจัดทำแผนชุมชนเพื่อเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคม และได้มุ่งเป้าไปที่กลุ่มเยาวชน โดยมีแนวทางที่สำคัญ 3 ประการ ประการแรก การหนุนเสริมและขยายกิจกรรมอาสาสมัครสำหรับกลุ่มเยาวชน ซึ่งในตำบลมีทุนในเรื่องการเป็นที่ตั้งของของโครงการศูนย์สามวัยซึ่งมีกิจกรรมการพัฒนาความเข้มแข็งของครัวเรือนอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นจึงต้องประชาสัมพันธ์หนุนเสริมให้เกิดการเข้าร่วมมากขึ้น ประการที่สอง การเสริมสร้างความเข้มแข็งผ่านประเพณีวัฒนธรรมชุมชน โดยให้วัดและโรงเรียนเป็นสถาบันที่ช่วยในการทำให้เกิดการทำงานในเชิงสร้างสรรค์ของเยาวชน และประการสุดท้ายคือ ด้านการกีฬา ซึ่งองค์การบริหารส่วนตำบลได้สนับสนุนงานด้านกีฬาเป็นกีฬาประจำปี การดำเนินงานต้องส่งเสริมให้เยาวชนเล่นกีฬาเป็นประจำ และไม่ส่งเสริมให้มีการพนันจากการกีฬา ซึ่งแนวทางดังกล่าวจะเป็นการเสริมสร้างให้กลุ่มเยาวชนมีภูมิคุ้มกันทางสังคมที่เข้มแข็งต่อไป

กรณีศึกษาที่ 2 พื้นที่ภูมิศาสตร์สังคมที่อยู่ระหว่างชนบทกับเมือง ตำบลบ้านกง อ.หนองเรือ จ.ขอนแก่น

วิถีชีวิตและการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับเมือง ชุมชนตำบลบ้านกง เป็นชุมชนที่มีลักษณะเป็นชนบทกึ่งเมืองกล่าวคือชุมชนมีที่ตั้งอยู่ห่างจากเทศบาล ตำบล 2 กิโลเมตรและห่างจากเมืองขอนแก่น 38 กิโลเมตร วิถีการดำรงชีวิต เกี่ยวข้องกับการเกษตรกรรม แต่ก็มีกิจกรรมการผลิตและการบริการที่เกี่ยวข้องกับเมือง เช่น โรงงานหล่อเสาคอนกรีต แพท่องเที่ยวที่ลำน้ำเหิน ซึ่งมีอยู่ 8 ลำ ให้บริการผู้ที่มาพักผ่อนล่องแพสังสรรค์ หรือการประชุมของหน่วยงานต่าง ๆ

สภาพเศรษฐกิจและอาชีพ อาชีพหลักของคนในตำบลคือ การทำนา ปลูกผักผลไม้ และรับจ้างเลี้ยงสัตว์ให้กับบริษัท (Contract Farming) เช่น การเลี้ยง ไก่เนื้อ ไก่ไข่ หมู และบางครัวเรือน ประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไป เช่น จ้างจ้าง ตัดอ้อย รับจ้างเกี่ยวข้าว เป็นต้น

การพึ่งตนเองด้านสุขภาพ ชุมชนบ้านกงกลาง มีปัญหาสุขภาพคือ การเจ็บป่วยด้วยโรคเบาหวาน โรคความดันและโรคไขข้อกระดูก ซึ่งคนในชุมชน จะมีวิธีการแบบแผนในการรักษาสุขภาพของตนเองโดยการ การใช้บริการ สาธารณสุขของตำบล (สถานีอนามัย) การซื้อยามารับประทานเอง การไปรักษาที่โรงพยาบาล และการใช้ยาสมุนไพรในการรักษา ในส่วนของบทบาทและการส่งเสริมสุขภาพเชิงรุกของสาธารณสุขในชุมชน จะมี อาสาสมัครสาธารณสุข (อสม.) ประจำหมู่บ้านซึ่งจะเป็นผู้ประสานงานติดต่อ ดูแลและส่งเสริมในส่วนของสุขภาพของชุมชน เช่น เป็นผู้ให้บริการชั่งน้ำหนักแก่เด็กแรกเกิด - 5 ขวบ (3 เดือน/ครั้ง), การตรวจและกำจัดลูกน้ำยุงลาย (ในทุกวันศุกร์ของสัปดาห์), การตรวจวัดความดัน (6 เดือน/ครั้ง), การตรวจหาเบาหวานจะมีการ เจาะเลือด สอบประวัติและชั่งน้ำหนักผู้ป่วย, รณรงค์การเลี้ยงลูกด้วยนมแม่, รวมถึงการรวมกลุ่มในการออกกำลังกายเพื่อการสร้างเสริมสุขภาพของคนในชุมชน (ทุกวันจันทร์-วันศุกร์).. เป็นต้น

ความมั่นคงด้านอาหาร ชุมชนยังมีความมั่นคงในเรื่องข้าว เนื่องจากยังมีที่ดินทำนา และมีแหล่งอาหารตามธรรมชาติที่สามารถพึ่งพาได้ โดยเฉพาะ ลำน้ำเหิน และลำห้วยสาขา ได้แก่ ลำห้วยใหญ่ ลำห้วยผักหนาม ลำห้วยยาง

บึงน้ำกุตเวียง สระน้ำหนองหน้าคู นอกจากจะเป็นแหล่งอาหารแล้ว พื้นที่ริมน้ำยังใช้ปลูกผักสวนครัวไว้เพื่อการบริโภคในครัวเรือนและขายในชุมชน

ความเข้มแข็งของครัวเรือนและเครือข่าย ลักษณะครอบครัวในชุมชนส่วนมากจะมีลักษณะเป็นลักษณะครอบครัวขยาย และมีระบบความสัมพันธ์และการพึ่งพากันในระบบเครือข่าย ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นในครัวเรือนหรือกิจกรรมบุญประเพณีในชุมชน คนในชุมชนส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญในเรื่องของการทำบุญ การทำนุบำรุงรักษาพระพุทธศาสนาและบุญประเพณีของชุมชนในแต่ละเทศกาลของทุกปี หมู่สาวที่ไปทำงานต่างถิ่นก็จะกลับมาเยี่ยมบ้านและมีการนำผ้าป่า กฐิน มามอบและถวายให้วัดและชุมชน..เพื่อเป็นทุนในการต่อเติมและทำนุบำรุงรักษาศาสนาและสาธารณสมบัติของชุมชนตนเอง

การศึกษาทั้งในและนอกระบบโรงเรียน ชุมชนที่อยู่ในตำบลมีหมู่บ้านทั้งสิ้น 10 หมู่บ้าน โรงเรียนประถม 3 แห่ง โรงเรียนมัธยม 1 แห่ง แม้จะมีการจัดการด้านการศึกษาโดยรัฐ แต่ท้องถิ่นก็ยังได้ให้ความสำคัญมีการจัดทำโครงการด้านการศึกษา อาทิ การสนับสนุนอุปกรณ์ด้านการศึกษาแก่ทางโรงเรียน การส่งเสริมให้นักเรียนทำกิจกรรมพิเศษในวันสำคัญต่างๆ รวมทั้งการใช้จุดแข็งเรื่องวัดมาเป็นกลไกในการสอนเรื่องคุณธรรมจริยธรรมในกับเยาวชน เช่น กิจกรรมบวชภาคฤดูร้อน การบวชชีพราหมณ์ และโครงการอบรมวิปัสสนากรรมฐาน เป็นต้น

การเผชิญปัญหาและความรุนแรงในปัจจุบัน สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นและมีแนวโน้มที่จะรุนแรงมากขึ้นคือปัญหาที่เกี่ยวข้องกับ “ความอ่อนแอของสถาบันครอบครัว” เนื่องจากการอพยพไปขายแรงงาน (Migration) ในต่างจังหวัดและกรุงเทพฯ ซึ่งบางครัวเรือนต้องปล่อยลูกให้อยู่กับตายายในหมู่บ้าน ซึ่งก็ไม่สามารถอบรมเลี้ยงดูให้ความอบอุ่นได้อย่างเต็มที่

การเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมผ่าน “สถาบันวัดและพระสงฆ์” ชุมชนตำบลบ้านกง เป็นชุมชนที่ยึดแนวทางการปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา ประเพณีและวัฒนธรรมที่สืบทอดมาโดยตลอด เนื่องจากชุมชนมีสถานศึกษา วัด โบสถ์ สิม เป็นศาสนสถานที่เคารพสักการะเป็นที่พึ่งทางจิตใจของคนในชุมชน อาจกล่าวได้ว่าเป็นอัตลักษณ์ทางสังคม (Identity Aspect) ที่ก่อให้เกิดแรงยึดเหนี่ยวกันทางสังคม ถือว่าเป็นทุนทางสังคมในรูปแบบเชิงบูรณาการ (อภิญญา เฟื่องฟูสกุล,

2546; วรุณี โรมรัตนพันธ์, 2548; Heinrich, C.J. & Lopez, Y, 2009) การจัดกิจกรรม บุญประเพณี หรือพิธีกรรมต่างๆ จะมีพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้นำในการประกอบ พิธีกรรมทางศาสนา ถ่ายทอดความคิดความเชื่อต่างๆ ผ่านการเทศนาสั่งสอน คนในชุมชน ซึ่งคนในชุมชนให้ความเคารพและศรัทธาในพระภิกษุสงฆ์มาก จะเห็นได้จากความพร้อมเพรียงของชุมชนในการร่วมกิจกรรมบุญประเพณีและ กิจกรรมทางศาสนา ดังนั้นในการเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมของชุมชนบ้านก งจึงเกิดขึ้นผ่านสถาบันวัด (Institution) ซึ่งได้ดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง ตัวอย่าง เช่น การเทศนาสั่งสอนของ พระมหาเสนห์ ธมฺมสิริโนห์ ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ทอง และเจ้าคณะอำเภอนหนองเรือ ซึ่งได้สอดแทรกคุณธรรมจริยธรรม คำคมต่างๆ ให้กับคนในชุมชน ได้แก่

“จงเอาชนะความลำบาก ด้วยความอดทน เอาชนะใจคนด้วยความดี เอาชนะใจคนที่มิ (กิเลส, ตัวกู, ของกู) ด้วยการใช้สติปัญญา มากกว่าอารมณ์”

“ดวงจันทร์ยังมีข้างขึ้นข้างแรม ดวงอาทิตย์ยังมีมืดในบางคราวน้ำยังมีขึ้น มีลง นกยังคงบินสูง บินต่ำ เช่นเดียวกับชีวิตคน ย่อมมีสูง มีต่ำ เป็นธรรมดา”

“อย่าคร่ำครวญกับอดีต อย่าหงุดหงิดกับปัจจุบัน อย่าเพ้อฝันกับอนาคต”

“การขอที่ไม่ต้องละอาย คือการขอโทษ การให้ที่ไม่ต้องออกอะไร คือการให้อภัย”

“การนิพนธ์ว่าร้ายนั้นเป็นเรื่องของเขา แต่การให้อภัยเป็นเรื่องของเรา”

“เขาทำดีกับเรามากแล้ว อยู่ที่ว่าเราทำดีกับเขายังหรือยัง”

จากบทบาทและกิจกรรมต่างๆ ของพระภิกษุสงฆ์เป็นส่วนหนึ่งของ กระบวนการสร้างภูมิคุ้มกันให้กับคนในตำบล อันเป็นรูปแบบหนึ่งที่เกิดขึ้นจาก ฐานของสถาบันทางศาสนาและวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน ซึ่งแนวทางใน การพัฒนาเสริมสร้างภูมิคุ้มกันที่วัดได้ดำเนินการมาโดยตลอดเป็นกิจกรรม การพัฒนาศีลธรรม เช่น การเปิดโรงเรียนสอนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ การบวช สามเณรภาคฤดูร้อน ทั้งนี้แนวทางดังกล่าวได้รับความร่วมมือสนับสนุนจากทาง โรงเรียนอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นการเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมของชุมชนนี้

เกี่ยวข้องกับสถาบันหลักในชุมชน ซึ่งยังทำหน้าที่ขัดเกลาสังคมดูแลชุมชนให้อยู่รอดได้ในสถานการณ์ปัจจุบัน อย่างไรก็ตามสถาบันต่างๆ ในชุมชนต่างก็ได้รับผลกระทบจากโลกาภิวัตน์ไม่สามารถสนองตอบต่อปัญหาของชุมชนได้ หากเปรียบเทียบกับอดีตที่ผ่านมาซึ่งข้อเสนอของนักวิชาการอาวุโส ศ.ดร.อานันท์ ปาณจนพันธ์ เสนอให้มีการรื้อสร้างกลไกเชิงสถาบัน (Institution mechanism) ให้เกิดการบูรณาการก่อรูปเป็นสถาบันใหม่ซึ่งจะต้องเกิดจากการเปิดพื้นที่ของความคิดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนท้องถิ่นพัฒนาขึ้นมาเพื่อเป็นกลไกในการสร้างความเข้มแข็งของครัวเรือนชุมชนต่อไป

กรณีศึกษาที่ 3 พื้นที่ภูมิศาสตร์สังคมที่อยู่ใกล้เคียงเมือง ตำบลบ้านแท่น อ.ชนบท จ.ขอนแก่น

วิถีชีวิตและการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับเมือง ชุมชนตำบลบ้านแท่น เป็นชุมชนชนบท อยู่ห่างจากตัวเมืองชนบท 15 กิโลเมตรและห่างจากเมืองขอนแก่น 70 กิโลเมตร วิถีชีวิตเป็นแบบเกษตรกรรม การทำนาและเลี้ยงสัตว์

สภาพเศรษฐกิจและอาชีพ อาชีพหลักของคนในตำบลคือ การทำนาและเลี้ยงสัตว์ ปลูกหม่อนเลี้ยงไหมและรับจ้างทั่วไป ครัวเรือนจะมีรายได้จากการขายข้าวปีละประมาณ 2-4 หมื่นบาท แหล่งที่มาของรายได้อีกส่วนหนึ่งคือ การไปทำงานต่างถิ่นซึ่งสมาชิกที่ไปทำงานจะส่งเงินกลับมาจนเจ้าครอบครัวซึ่งพอช่วยเหลือค่าอาหารได้บ้างแต่ก็ไม่เหลือเงินเก็บออม

การพึ่งตนเองด้านสุขภาพ การเจ็บป่วยของคนในชุมชนเกิดจากพฤติกรรม การบริโภค และแบบแผนการใช้ชีวิต ปัญหาสุขภาพโรคภัยที่เกิดขึ้น เช่น โรคเบาหวาน โรคความดัน โรคเอดส์ และโรคเครียด เมื่อเจ็บป่วยส่วนมากจะรักษาโดยการซื้อยากินเอง และพึ่งพาการรักษาแผนปัจจุบันในคลินิก หรือโรงพยาบาล

ความมั่นคงด้านอาหาร จากสภาพภูมิศาสตร์ตำบลบ้านแท่นที่เป็นโคกเป็นป่า ทำให้มีแหล่งอาหารจากธรรมชาติ เช่น เห็ด หน่อไม้ ผักหวานนก หนูนาก ซึ่งถือว่าเป็นทรัพยากรสาธารณะที่ยังพึ่งพาได้ บางส่วนมีการซื้อจากโรงเรีที่เข้ามาขายในหมู่บ้านเป็นอาหารสำเร็จรูปใส่ถุง ถุงละ 10-20 บาท ชุมชน

มีความมั่นคงในเรื่องข้าวพอสมควร ส่วนใหญ่จะเป็นข้าวเหนียวซึ่งปลูกเพื่อบริโภคในครัวเรือน

ความเข้มแข็งของครัวเรือนและเครือญาติ ลักษณะครอบครัวในชุมชนส่วนมากจะมีลักษณะเป็นครอบครัวขยายขนาดใหญ่ มีสมาชิกอาศัยอยู่ร่วมกันประมาณ 4-10 คน และจะมีคนแก่และลูกหลานที่อยู่บ้าน ส่วนคนที่ไปทำงานคนหนุ่มคนสาวจะไปทำงานที่ต่างจังหวัด การเลี้ยงดูลูกหลานจึงตกเป็นหน้าที่ของปู่ย่า ตายาย รวมทั้งมีญาติพี่น้องที่คอยสอดส่องดูแลช่วยกัน พ่อแม่หากต้องการสื่อสารกับลูกจะผ่านทางโทรศัพท์มือถือ และการกลับมาเยี่ยมบ้านช่วงเทศกาลงานบุญประจำปี ปีละประมาณ 1-2 ครั้ง

การศึกษาทั้งในและนอกระบบโรงเรียน ชุมชนที่อยู่ในตำบลมีหมู่บ้านทั้งสิ้น 8 หมู่บ้าน โรงเรียนประถม 5 แห่ง โรงเรียนมัธยม 1 แห่ง รวมทั้งการที่หมู่บ้านมีที่อ่านหนังสือพิมพ์ในหมู่บ้านครบทั้ง 8 แห่ง เรื่องการศึกษากับท้องถิ่นพบว่า องค์การบริหารส่วนตำบลยังไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการพัฒนาการศึกษามากนัก เนื่องจากข้อจำกัดด้านงบประมาณ ส่งผลต่อสัดส่วนของนักเรียนมีการเรียนต่อน้อย ซึ่งส่วนหนึ่งต้องออกจากโรงเรียนเพื่อมาทำงานช่วยเหลือครอบครัว แต่อย่างไรก็ตามสถาบันวัดก็ยังมีบทบาทสำคัญจะเห็นว่าวัด 7 แห่งใน 8 หมู่บ้านที่ยังเป็นสถาบันหลักในการอบรมเรื่องคุณธรรม จริยธรรมให้กับชุมชน

การเผชิญปัญหาและความรุนแรงในปัจจุบัน สภาพปัญหาที่เกิดขึ้นและมีแนวโน้มที่จะรุนแรงมากขึ้น มีสาเหตุจาก การว่างงาน ทำให้ต้องอพยพไปทำงานนอกชุมชน ส่วนครัวเรือนที่ไม่ได้ไปทำงานอยู่ที่บ้านบางกลุ่มจะจับกลุ่มเล่นการพนัน และวัยรุ่นบางกลุ่มติดยาเสพติด และจากความจำเป็นที่ต้องพึ่งครอบครัวไปทำงานต่างถิ่นทำให้เด็กและผู้สูงอายุถูกทอดทิ้งในชุมชน

การเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมผ่าน“ผู้นำชุมชนและวัฒนธรรมชุมชน” จากสภาพปัญหาความรุนแรงที่เกิดขึ้นในบริบทของชุมชนตำบลบ้านแท่น การเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมต้องดำเนินการผ่านต้นแบบในการพัฒนา (Role Model) ซึ่งแบบของผู้นำในชุมชนที่เป็นตัวอย่างในการใช้ชีวิตมีอยู่ 4 คน คือ

คนแรก คือ กำนันมนต์ชัย ดวงสว่าง เป็นกำนันตำบลบ้านแท่น ภูมิลำเนาเดิมเป็นคนตำบลชนบทอยู่ในครอบครัวที่ค่อนข้างมีฐานะดี พ่อแม่ของ

กำนันรับราชการครู กำนันเริ่มต้นอาชีพด้วยการเป็นนักมวย ครูมวย และหันมาประกอบอาชีพค้าขาย การทำเกษตรกรรมและการเลี้ยงสัตว์ ต่อมาได้รับความไว้วางใจ ชาวบ้านเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ซึ่งได้ทำประโยชน์ให้กับชุมชน โดยเฉพาะโครงการปรับปรุงระบบสาธารณูปโภคของชุมชน ลักษณะที่เป็นต้นแบบของคนในชุมชนคือ เป็นคนตั้งใจทำงาน เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่แก่ผู้อื่น ใจกว้าง และเสียสละในการทำงานเพื่อส่วนรวม

คนที่สอง คือ นายสะอาด คำสอน ตำแหน่งนายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านแท่น ประวัติการทำงานในอดีตเคยเป็นครูใหญ่โรงเรียนบ้านแท่น และผู้อำนวยการโรงเรียนแท่นศิลาทิพย์ หลังจากการเกษียณอายุราชการได้ตัดสินใจลงสมัครรับเลือกตั้งเป็น นายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านแท่น ด้วยเหตุผลที่ต้องการจะพัฒนาตำบลให้เป็นตำบลแห่งคุณธรรมปลอดอบายมุข ดังนั้นกิจกรรมที่ส่วนใหญ่จึงเป็นกิจกรรมที่เน้นเรื่องคุณธรรมจริยธรรม โดยต้องการที่จะปลูกฝังให้กับคนในชุมชนได้ตระหนักเรื่องนี้มากขึ้นเพื่อจะได้เป็นการฝึกให้รู้จักการใช้ชีวิตอยู่ในธรรมนองครองธรรม ทักษะที่เกี่ยวข้องกับงานพัฒนาสังคมคือ **“นักพัฒนาต้องหูกว้าง ปากแคบ ไม่ละเลยหน้าที่และต้องทำหน้าที่ของตนเองให้ดีที่สุดเพื่อประโยชน์ของคนในชุมชน และการทำงานนั้นจะต้องทำจนกว่าตนเองจะเกษียณ จะเกษียณตนเองก่อนงานไม่ได้”**

คนที่สาม ครูชัย สุวรรณกิจ ครูโรงเรียนแท่นศิลาทิพย์ภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่จังหวัดสงขลา หลังจากเรียนจบได้เลือกที่จะมาสอนหนังสือที่บ้านแท่น ครูชัยเป็นคนที่ชอบคิดนอกกรอบทำงานสร้างสรรค์ และเป็นคนที่มื่อฮักฮ้ายดี จึงทำให้มีความสัมพันธ์ที่ดีกับคนในหมู่บ้าน บทบาทที่ครูชัยมีต่อชุมชน นอกเหนือจากการเป็นครูสอนหนังสืออยู่ที่โรงเรียนแท่นศิลาทิพย์ ยังจะช่วยเหลือในเรื่องของงานบุญ ทั้งงานบุญประจำปีของชุมชนและงานบุญส่วนตัว กิจกรรมที่เด่นคือ นำนักเรียน ครูและชาวบ้านร่วมทำประโยชน์ให้ชุมชนด้วยการทำความสะอาดบริเวณรอบหมู่บ้าน ถือว่าเป็นแบบฝึกหัดเบื้องต้นเรื่องการเสียสละ จิตสาธารณะ และการมีส่วนร่วม แนวทางการพัฒนาให้ชุมชนมีภูมิคุ้มกันทางสังคมเริ่มจากปากท้อง คือ เรื่องเศรษฐกิจโดยครูชัย ต้องการสนับสนุนให้มีโครงการที่เป็นการฝึกอบรมพัฒนาศักยภาพของคนชุมชน ให้ชุมชนมีความรู้ในการช่วยเหลือตนเอง

ในเรื่องอาชีพการมีงานทำ จะได้มีอาชีพเสริมหลังจากฤดูเก็บเกี่ยวเป็นการสร้างรายได้ช่องทางหนึ่ง

คนที่สี่ พ่อสวาง นวนทา เป็นเจ้าในหมู่บ้าน เป็นคนที่ทำหน้าที่การประกอบศาสนพิธีที่หมู่บ้านจัดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นงานมงคลหรืองานอัปมงคล พ่อสวางจะได้รับเชิญไปทำพิธีอยู่เสมอ เนื่องจากเป็นคนที่มีความรู้ในด้านพิธีกรรม อีกทั้งยังได้รับตำแหน่งเจ้าในหมู่บ้าน ซึ่งการทำงานของพ่อสวางเป็นการสร้างความมั่นคงและทำให้คนในชุมชนเกิดความเชื่อมั่นในการดำเนินชีวิต

การเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมผ่านผู้นำชุมชน (Change Agent) โดยที่ผู้นำได้มีการปฏิบัติตัวที่เป็นแบบอย่างให้กับคนในชุมชนให้ยึดถือเป็นต้นแบบเป็นอีกแนวทางหนึ่งซึ่งสามารถทำได้ผ่านกิจกรรมทางสังคม ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งเป็นการขัดเกลาทางสังคม (Socialization) ให้คนในชุมชนรู้ระเบียบประเพณี วิถีปฏิบัติ ซึ่งจะนำไปสู่ความเข้มแข็งภายในชุมชนและเกิดเป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ที่เชื่อมโยงช่วยเหลือพึ่งพาซึ่งกันและกันและคน (ชินสัคค สุวรรณอัจฉริยะ, 2549; Labonne, J.& Chase, R.S., 2009)

โลกาภิวัตน์ และกระบวนการกลายเป็นเมืองผลกระทบต่อวิถียังชีพครัวเรือน

โลกาภิวัตน์และกระบวนการกลายเป็นเมือง เป็นพลวัตที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กันในลักษณะคู่ขนาน แต่ปรากฏการณ์ในสังคมไทยเป็นลักษณะของการเปลี่ยนแปลงที่ไม่ได้เกิดเปลี่ยนแปลงกับคนเมืองทั้งหมด แต่เป็นภาพของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมที่ผสมผสานทั้งแบบเก่าและแบบใหม่ไปด้วยกัน และมีความชัดเจนในประเด็นของภาคการผลิตที่ภาคเมืองเป็นศูนย์กลางด้านการค้า การบริการ และอุตสาหกรรม ส่วนภาคชนบทเป็นฐานการผลิตการเกษตรที่ต้องส่งผลิตผลการเกษตรเข้าสู่เมืองเพื่อขายและนำเงินไปซื้อสินค้าและบริการในเมืองกลับมา ขณะเดียวกันเมืองมีการเติบโตขยายออกมาสู่ชนเมืองและเขตชนบทมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวส่งผลต่อวิถีการยังชีพของครัวเรือนโดยเฉพาะครัวเรือนที่อยู่ใกล้เมือง ที่ต้องพึ่งพาเมืองมากขึ้นรวมทั้งการซึมซับในวิถีชีวิตแบบเมืองผ่านการศึกษา การติดต่อค้าขายและการทำงานในเมือง จากระดับศึกษา

จะเห็นว่า ชุมชนตำบลโคกสี ห่างจากเมือง 12 กิโลเมตร มี แบบแผนพฤติกรรม การใช้ชีวิตที่เกี่ยวข้องกับเมืองสูง บางครัวเรือนขายที่ดิน เลิกทำการเกษตรหันมา ทำอาชีพในเมือง หรือบางครัวเรือนขายที่ดินผืนสุดท้ายเพื่อนำเงินมาใช้จ่าย ซื้อสิ่งอำนวยความสะดวก การปรับตัวให้สามารถดำรงชีพอยู่ได้ของครัวเรือน ในกรณีที่เป็นครีวเรือนที่ไร้ที่ดินอาศัยวิธีเช่า หรือปลูกพืชในที่ดินน้อย ใช้แรงงาน เข้มข้น หรือหันเหไปใช้แรงงานนอกภาคเกษตรในบางช่วงเวลา ซึ่งเป็นวิธีการ จัดการแรงงานของครัวเรือนให้พอเพียงกับการบริโภคของสมาชิก กรณีดังกล่าว ชี้ให้เห็นถึงความล้มเหลวในการจัดการทรัพยากรของครัวเรือนและการรับมือการณ์ ในลัทธิเสรีนิยมใหม่ที่ให้ความสำคัญกับมูลค่า จึงทำให้ทรัพยากรเพื่อการดำรงชีพ ของครัวเรือนและของส่วนรวมถูกครอบครองโดยปัจเจกมากขึ้น (ฉัตรทิพย์ นาถสุภา, 2543)

โลกาภิวัตน์ทำให้ครัวเรือนต้องเผชิญกับความเสี่ยง (Risk) และขาดความ มั่นคงในวิธีการดำรงชีพ (Livelihood insecurity) เพราะได้รับผลกระทบจากการ ช่วงชิงทรัพยากร โดยเฉพาะที่ดินทำการเกษตรถูกเปลี่ยนมือเป็นของนายทุน และเปลี่ยนการใช้ประโยชน์เป็นที่อยู่อาศัยมากขึ้น โดยเฉพาะในพื้นที่ใกล้เมือง ทำให้ฐานทรัพยากรและสภาพแวดล้อมที่เป็นของสาธารณะเปลี่ยนรูปเป็นของ ปัจเจกมากขึ้น การหาอาหารตามธรรมชาติได้น้อยลง สมาชิกในครัวเรือนผัน ตัวเองเป็นแรงงานรับจ้างในภาคเมืองซึ่งได้รับค่าจ้างค่าตอบแทนไม่เพียงพอต่อ การดำรงชีพ จนนำไปสู่ความขัดแย้งหรือความเหลื่อมล้ำในสังคม โดยเฉพาะ ในครัวเรือนที่ยากจนจะเผชิญกับความเปราะบาง (Vulnerability) ในครัวเรือน มากที่สุด ดังนั้นครัวเรือนจึงจำเป็นต้องปรับกลยุทธ์เพื่อความอยู่รอด ซึ่งอาจจะ ไม่ได้เป็นการ ยังชีพที่มุ่งกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียวแต่บูรณาการเข้า กับวิถีชีวิตด้านสังคมวัฒนธรรมในท้องถิ่นที่คนในชุมชนถือปฏิบัติ รวมทั้งระบบ ตลาดจากภายนอกเข้ามาสู่ชุมชนทำให้บางครัวเรือนปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต เป็นแบบตลาดสูงขึ้นผูกพันกับภายนอกมากขึ้นโดยเฉพาะการทำเกษตรแบบ มีพันธะสัญญาซึ่งเกิดขึ้นในเขตชุมชนหลายแห่งที่มีที่ตั้งอยู่ใกล้เมือง (อานันท์ กาญจนพันธ์, 2549; Shelach, G., 2006; Barrios,E.B., 2008)

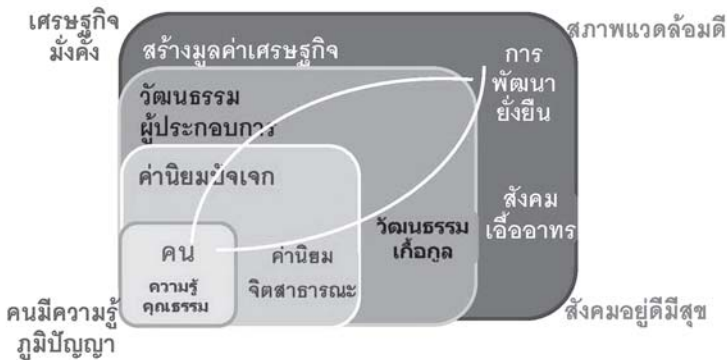
อย่างไรก็ตามเนื่องจากข้อจำกัดในด้านพื้นที่เกษตรกรรมในชนบทที่ห่างไกลจากเมือง ในกรณีศึกษาชุมชนที่ 2 และ 3 จะพบว่ายุทธศาสตร์เพื่อการย้ายชีพของครัวเรือนต้องปรับตัวให้อยู่รอดได้ โดยมีปัจจัยดึงดูด (Pull Factors) จากเมืองใหญ่ที่เป็นแหล่งงาน เกิดการอพยพไปทำงานเพื่อหารายได้มาสู่ครัวเรือนทั้งแบบตามฤดูกาลและไปตลอดปี และการโฆษณาเร่งรื้อผ่านสื่อให้เห็นวิถีการบริโภคในเมืองใหญ่เห็นความแปลกใหม่ และสิ่งอำนวยความสะดวกสบายจึงเป็นแรงดึงดูดที่สำคัญ รวมทั้ง ปัจจัยผลักดัน (Push Factors) ในพื้นที่ เช่น การไร้ที่ดินทำกิน ขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง และไม่มีอาชีพเสริมหรืองานอย่างอื่นทำในชนบท และฐานทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายไม่สามารถพึ่งพาได้ จึงจำเป็นต้องหันหน้าเข้าสู่เมืองเพื่อความหวังคือการมีรายได้และอนาคตที่ดีกว่า ซึ่งเป็นแบบแผนที่คล้ายคลึงกันในประเทศกำลังพัฒนาในเอเชีย (เสรี พงศ์พิศ, 2552; Adhikari, B., Falco, S.D., Lovett, J.C., 2004; Cohen, B., 2004)

ฐานทุนทางสังคม และวัฒนธรรมท้องถิ่นเป็นพลังขับเคลื่อนให้ครัวเรือนอยู่รอดได้จริงหรือ

การพัฒนาประเทศที่ผ่านมาโดยใช้แนวคิดการพัฒนาจากภายนอก (Top-down Approach) ซึ่งไม่ได้เป็นคำตอบของการพัฒนาประเทศที่คนส่วนใหญ่ต้องการ แม้ว่าภาพปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นกับชุมชนจะเห็นว่ามีความทันสมัยมีความเจริญก้าวหน้าทางด้านวัตถุ มีความสะดวกสบายมากแต่คนเอาวัดเอาเปรียบกันช่วยเหลือกันน้อยลง เอาเงินเป็นตัวตั้ง หรืออาจกล่าวได้ว่าผลการพัฒนาทำให้เกิดความทันสมัยแต่ไม่พัฒนา (Modernization without Development) ทำให้กระแสการพัฒนาประเทศในช่วงหลังได้หันมาเน้นการพัฒนาจากภายใน (Bottom-up Approach) บนฐานคิดของความพอเพียงและมีการบูรณาการการทำงานร่วมกัน

ในการมองภาพสังคมในอนาคตที่สังคมไทย กลุ่มนักวิชาการได้สร้างตัวแบบการพัฒนาสังคมเชิงองค์รวมเป็นสังคมคุณภาพ (ภาพที่ 3) ที่ประกอบไปด้วยปัจเจกบุคคลเป็นหน่วยแรกที่จะต้องมีความรู้คู่คุณธรรม และสร้างความสมดุลทั้ง 3 ด้านทั้งด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งตั้งอยู่บน

ฐานคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) กล่าวคือ ต้องมีเศรษฐกิจที่คำนึงถึงคนรับผิดชอบต่อสังคม (CSR; Corporate Social Responsibility) คำนึงถึงสิ่งแวดล้อม และสร้างสังคมแห่งการเอื้ออาทร มีวัฒนธรรมที่เกื้อกูล และมีจิตสาธารณะ

ภาพที่ 3 แนวคิดการพัฒนาสังคมเชิงองค์รวม

ที่มา: สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2552.

ตัวแบบการพัฒนาที่นำไปสู่การสร้างสังคมที่อยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันเป็นสังคมคุณภาพ ต้องบูรณาการทั้งเรื่องสังคม สิ่งแวดล้อมและเศรษฐกิจไปด้วยกัน ซึ่งในความจริงชุมชน มีระบบการจัดการเรื่องต่างๆ เหล่านี้จนเป็นเนื้อเดียวกัน เรียกว่า “วัฒนธรรม” ซึ่งมีเอกลักษณ์และอาจแตกต่างกันไปในแต่ละวัฒนธรรม การรื้อฟื้นคุณค่าทางวัฒนธรรม และนำกลับมาใช้ใหม่ โดยไม่ได้ปฏิเสธการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ แต่มีภูมิคุ้มกันในการรับการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ มาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตเรียกว่า การบูรณาการความเป็นสากลกับความเป็นท้องถิ่น (Glocalization) ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่าง Global กับ Local และสร้างการเติบโตอย่างสมดุล พอเพียงบนฐานวัฒนธรรมของท้องถิ่น ซึ่งแนวทางดังกล่าวจะเป็นไปได้ ต้องมีการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้พึ่งตนเองและสร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชนโดยชุมชน ซึ่งมีตัวอย่างของความสำเร็จเกิดขึ้นอย่างหลากหลายในต่างภูมิโนเวศวัฒนธรรม โดยใช้กระบวนการชุมชน

เป็นฐานในการพัฒนา (Kumra, C.S. & Thanapoulos A.C., 2008; Yang, S. & Farn, C., 2009; สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2551)

การเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคม โดยการออกแบบสังคมคุณภาพ อย่างไร

การเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมให้กับครัวเรือน จำเป็นต้องสร้างการมีส่วนร่วม เปิดพื้นที่ให้ภาคีหุ้นส่วนในการพัฒนาเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาเสริมสร้างความเข้มแข็งมั่นคงให้กับท้องถิ่น ซึ่งเป็นแนวทางที่สอดคล้องกับการพัฒนาประเทศในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) ที่ได้มีการระดมความคิดเห็นออกแบบทางสังคมเรียกว่า สถาปัตยกรรมสังคม (Social Architecture) (สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2552) โดยมีเป้าหมายทำให้เกิด “สังคมที่มีคุณภาพและภูมิคุ้มกันที่แข็งแกร่ง” บนฐานคิดของการพัฒนาแบบเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งนำไปสู่การพัฒนาทุนมนุษย์และปรับโครงสร้างสังคมให้มีภูมิคุ้มกัน โดยการประสานความร่วมมือกับภาคีหุ้นส่วนการพัฒนาที่หลากหลาย (Multi-stakeholder Partnership) และพัฒนาปรับปรุงโครงสร้างพื้นฐานทางสังคม (Social Infrastructure) ที่สำคัญ 6 ด้าน คือ

- 1) ระบบวัฒนธรรม ศาสนา
- 2) ระบบความยุติธรรม ความปลอดภัย สันติภาพ
- 3) ระบบการเมืองการปกครอง
- 4) ระบบสวัสดิการสังคม
- 5) ระบบสุขภาพสิ่งแวดล้อม
- 6) ระบบการศึกษาบริหารจัดการความรู้

ภาพที่ 3 แนวคิดสังคมที่มีคุณภาพและภูมิคุ้มกันที่แข็งแกร่ง
ที่มา: สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2552.

การออกแบบทางสังคมดังกล่าวในความจริงไม่ได้เป็นการเริ่มต้นใหม่ แต่เป็นการทำความเข้าใจ ประเมินฐานทุนทรัพยากร ทุนวัฒนธรรม ทุนทางสังคม ที่ชุมชนครัวเรือนมีอยู่แล้ว นำกลับมาจัดการความรู้สร้างความเข้าใจ ความเชื่อมั่น และนำไปใช้ตามบริบทของแต่ละชุมชน แต่ต้องยอมรับอย่างหนึ่งว่าท่ามกลาง พลวัตของการพัฒนาประเทศที่เน้นการพัฒนาเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี ทำให้ ค่านิยมของสังคมเบี่ยงเบนไปให้ความสำคัญกับวัตถุมากกว่าจิตใจ และเป็น วัฒนธรรมแบบบริโภคนิยม (Consumerism) การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม ให้กลับมาเชื่อและใช้พลังจากข้างในขับเคลื่อนจึงถือได้ว่าเป็นกระแสรองของการพัฒนา แต่อย่างไรก็ตามผลของความล้มเหลวในการพัฒนา ปรากฏการณ์ ปัญหาและความรุนแรงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมืองที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน มองอีกแง่มุมหนึ่งคือเป็นแรงกระตุ้นที่สำคัญที่ทำให้สังคมต้องหันหลังกลับมา ทบทวนทิศทางการพัฒนาประเทศ พัฒนาท้องถิ่น รูปแบบการใช้ชีวิต และ วิธีการยังชีพของครัวเรือน ว่าต้องสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน โดยเฉพาะ

หน่วยเล็กที่สุดคือครัวเรือน และผนึกกำลังร่วมกันของสถาบันต่างๆ ที่มีอยู่ในชุมชนอันได้แก่ บ้าน วัด โรงเรียน (บวร) และเปิดรับองค์กรสถาบันต่างๆ จากภายนอกอย่างมีภูมิคุ้มกัน ซึ่งการพัฒนาในรูปแบบนี้ในหลายประเทศ ทั้งในเอเชีย แอฟริกา สหรัฐอเมริกา และยุโรป ได้นำไปใช้พัฒนาสังคมให้เกิดความเข้มแข็งภายใต้บริบททางสังคมวัฒนธรรมของตนเอง เรียกว่าการขับเคลื่อนการพัฒนาด้วยชุมชน (CDD; Community-driven Development) (อภิศักดิ์ ธีระวิสิษฐ์ และคณะ, 2551; Dhiravisit, A., 2009; Tai, H., 2007; Rao, S.S., 2008; Lakin, R. & Mahoney, A., 2006; Lindeberg, M., 2002; Grootaert, C. & Narayan D., 2004)

บทสรุปและข้อเสนอแนะ (Conclusion and Suggestions)

การศึกษาวិเคราะห์ถึงการเปลี่ยนแปลงของครัวเรือนอีสานภายใต้บริบทการเปลี่ยนแปลงในยุคโลกาภิวัตน์ มีวัตถุประสงค์เพื่อ วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของครัวเรือนอีสานและ วิเคราะห์บทบาทผู้นำและสถาบันต่อที่ส่งผลต่อแบบแผนการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนรวมทั้งหาแนวทางการเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมเพื่อให้เกิดความอยู่ดีมีสุขของครัวเรือนอีสานในยุคโลกาภิวัตน์ การศึกษาเรื่องนี้เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมและการจัดการความรู้ในระยะเวลา 10 เดือนตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน 2551 จนถึงเดือนสิงหาคม 2552 ผลการศึกษาสรุปได้ดังนี้

ประเด็นแรก การเปลี่ยนแปลงของครัวเรือนอีสานในยุคโลกาภิวัตน์ ครัวเรือนได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของโลกาภิวัตน์ ทั้งในแง่ของเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม และสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งครัวเรือนที่อยู่ใกล้เมืองจะได้รับอิทธิพลของความเป็นเมืองในลักษณะที่รุนแรงมากกว่า และครัวเรือนต้องเผชิญกับความเสี่ยงและมีความเปราะบางในการดำรงชีพของครัวเรือนสูงขึ้น ดังนั้นครัวเรือนจึงจำเป็นต้องปรับตัวใช้กลยุทธ์เพื่อสร้างความอยู่รอด และอิทธิพลของครัวเรือนที่ห่างไกลจากเมืองได้รับผลกระทบในแง่ของการถูกปัจจัยผลักดันจากพื้นที่จึงจำเป็นต้องอพยพเข้าสู่เมืองเป็นแรงงานราคาถูกในเมืองเพื่อให้ครัวเรือนสามารถอยู่รอดได้ทางเศรษฐกิจ ในขณะเดียวกันความสัมพันธ์ทางสังคมและความอบอุ่นในครอบครัวลดลง

ประเด็นที่สองบทบาทผู้นำและสถาบันส่งผลต่อแบบแผนการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน โดยบทบาทของผู้นำการเปลี่ยนแปลง และสถาบันในชุมชนมีความสำคัญต่อการสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคม โดยเฉพาะสถาบัน วัด โรงเรียน ยังคงทำหน้าที่หล่อหลอมคนให้เป็นคนดี บนพื้นฐานประเพณีวัฒนธรรมที่ดีงามของแต่ละชุมชน การเปลี่ยนแปลงได้ส่งผลกระทบต่อทุกสถาบันในชุมชนให้เกิดการสั่นคลอนการรื้อฟื้นความเข้มแข็งของกลไกเชิงสถาบัน (Institution mechanism) และบูรณาการสร้างกลไกสถาบันใหม่เพื่อตอบสนองการอยู่รอดของครัวเรือน และชุมชนจึงเป็นสิ่งที่ชุมชนจะต้องร่วมกันคิดสร้างขึ้นมาด้วยกัน และบทบาทของผู้นำในด้านต่างๆ จะเป็นต้นแบบของการเป็นคนดี ให้กับคนในชุมชนได้ยึดถือและเป็นแบบอย่างในการใช้ชีวิต

ประเด็นที่สาม ทางเลือกในการเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมเพื่อให้เกิดความอยู่ดีมีสุขของครัวเรือนอีสานในยุคโลกาภิวัตน์ ดำเนินการผ่านวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนที่สืบทอดกันมาเป็นกิจกรรมที่สร้างคนให้มีภูมิคุ้มกันทางสังคมมาโดยตลอด แต่ยังคงต้องการแรงหนุนเสริม และการผนึกกำลังร่วมกันระหว่างสถาบัน โดยเฉพาะองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่มีหน้าที่พัฒนาท้องถิ่นให้อยู่เย็นเป็นสุขจะต้องเป็นกลไกเชื่อมประสาน ภาควิชาต่างๆ ทั้งในและนอกชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมร่วมกัน โดยเฉพาะในกลุ่มเยาวชนซึ่งถูกครอบงำจากวัฒนธรรมเมืองและการเปลี่ยนอุดมการณ์ทางความคิดในเรื่องมูลค่าที่มากกว่าคุณค่า ให้ความสำคัญกับสิ่งต่างๆ โดยตีค่าออกมาเป็นมูลค่าหรือสิ่งที่จะได้รับเป็นตัวเงิน ฉะนั้นต้องอาศัยฐานทางวัฒนธรรมความเชื่อและทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนจุดดิ่งให้การดำเนินชีวิตเป็นไปอย่างมีภูมิคุ้มกันเลือกรับปรับเปลี่ยนระหว่างวัฒนธรรมอย่างสมดุล

ข้อเสนอแนะในการพัฒนา คือ การกำหนดยุทธศาสตร์ แผนงาน แนวทางในการพัฒนาเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางสังคมจะต้องให้ความสำคัญกับปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชนอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยกระบวนการดังกล่าวต้องอยู่บนฐานของการมีส่วนร่วมอย่างหลากหลายของคนในชุมชน สถาบันและภาคีภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง (Partnership) ในขณะเดียวกันควรสร้างกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การบูรณาการองค์ความรู้สมัยใหม่กับชุดความรู้

ในวัฒนธรรมความเชื่อในท้องถิ่นดั้งเดิมจะเป็นประโยชน์สำหรับท้องถิ่นในการปรับตัวให้อยู่ได้อย่างมีภูมิคุ้มกันในยุคโลกาภิวัตน์ และในการขับเคลื่อนสู่การปฏิบัติควรผลักดันแนวคิดและแนวทางการทำงานผ่านสภาองค์กรชุมชนและเสนอต่อคณะกรรมการจัดทำแผนพัฒนาจังหวัดเพื่อเป็นกรอบในการพัฒนาเสริมสร้างภูมิคุ้มกันให้กับชุมชนสังคมต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. (2543). **ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์. (2548). **วิถีคิดกระบวนการ** (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: พิธิษฐไทยออฟเซต.
- ประเวศ วะสี. (2550). **ยุทธศาสตร์รัตนโกสินทร์ ระบิตพลังผ่านหลุมดำ** (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ร่วมด้วยช่วยกัน.
- พัชรินทร์ ศิริสุนทร. (2550). **ชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้: แนวคิด เทคนิค และกระบวนการ**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- วรุดม โอมรัตนพันธ์. (2548). **ทุนทางสังคม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดียนตุลา.
- สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2549). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 พ.ศ. 2550-2554**. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สำนักงานคณะกรรมการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2552). **วิสัยทัศน์ประเทศไทยปี 2570 สู่แผนฯ 11**. กรุงเทพฯ: สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน. (2551). **บทเรียนการขับเคลื่อนแผนชีวิตชุมชนพึ่งตนเอง**. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน).
- เสรี พงศ์พิศ. (2552). **วิถีสู่ชุมชนพอเพียง**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พลังปัญญา.
- อภิศักดิ์ ธีระวิสิษฐ์ และคณะ. (2551). **โครงการวิจัยนำร่องขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การพัฒนาสังคมและการจัดสวัสดิการสังคมเชิงพื้นที่ จังหวัดขอนแก่น**. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- อภิญญา เฟื่องฟูสกุล. (2546). **อัตลักษณ์**. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ สาขาสังคมวิทยา.

- อานันท์ กาญจนพันธ์. (2549). **วัฒนธรรมทางเศรษฐกิจในเศรษฐกิจไร้วัฒนธรรม**. กรุงเทพฯ: โครงการจัดพิมพ์คบไฟ.
- _____. (2552). **เอกสารประกอบการปาฐกถา เรื่อง ขับเคลื่อนพลังชุมชนเพื่อโลกอนาคต**. ในการสัมมนาวิชาการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นและสังคม ครั้งที่ 2 เรื่อง “ขับเคลื่อนพลังชุมชนเพื่อโลกอนาคตและบทบาทมหาวิทยาลัยกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน” วันที่ 3 กันยายน 2552 ณ คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (อัดสำเนา)
- Adhikari, B., Falco, S.D., Lovett, J.C. (2004). Household characteristics and forest dependency: evidence from common property forest management in Nepal. **Ecological Economics**, 48(2), 245-257.
- Barrios, E.B. (2008). Infrastructure and rural development household perceptions on rural development. **Progress in Planning**, 70(1), 1-44.
- Barker, A. (2005). Capacity building for sustainability: towards community development in coastal Scotland. **Journal of Environmental Management**, 75(1), 11-19.
- Boonyabancha, S. (2004). A Decade of change: From the urban community development Office to the Community Organization Development Institute in Thailand. (p25-49). In Mitlin, D., & Satterthwaite, D. (ed). **Empowering Squatter Citizen**. London: Earthscan.
- Cohen, B. (2004). Urban growth in developing countries: A review of current trends and caution Regarding existing forecasts. **World Development**, 32(1), 23-51.
- Dhiravisit, A. (2009). Government policy for urban poor community management in developing countries : Case study—Thailand. **Journal of Business & Economics Research**, 8(5), 89-97.
- Heinrich, C.J. & Lopez, Y. (2009). Does community participation produce dividends in social investment fund project?. **World Development**, 37(9), 1554-1568.

- Kumra, C.S.& Thanapoulos A.C. (2008). Social security and self control preferences. **Journal of Economic Dynamics and Control**, 32(3), 757-778.
- Labonne, J& Chase, R.S. (2009). Who is at the wheel when communities drive development? Evidence from the Philippines. **World Development**, 37(1), 219-231.
- Lakin, R. & Mahoney, A.(2006). Empowering youth to change their world: Identifying key components of a community service program to promote positive development. **Journal of School Psychology**, 44(6), 513-531
- Lindeberg, M.(2002). Measuring household livelihood security at the family and community level in the Developing World. **World Development**, 30(2), 301-318.
- Gerald, M.& Martin, R. (2004). System operational research and sustainable development: Towards a new agenda. **Sustainable Development**, 12(1), 56-64.
- Grootaert, C. & Narayan D.(2004). Local institutions, poverty and household Welfare in Bolivia. **World Development**, 32(7), 1179-1198.
- Rao, S.S.(2008). Social development in Indian rural communities: Adoption of telecentres. **International Journal of Information Management**, 28(6), 474-482.
- Shelach, G. (2006).Economic adaptation, community structure, sharing strategies of households at early sedentary community in northeast China. **Journal of Anthropological Archaeology**, 25 (3), 318-345.
- Tai, H. (2007). Development through Conservation: An institutional analysis of indigenous community-based conservation in Taiwan. **World Development**, 35(7), 1186-1203.

-
- United Nation Center for Human Settlements. (2001). **City in a Globalizing World: Global Report on Human Settlements 2001**. London: Earthscan.
- Yang, S. & Farn, C.(2009). Social capital, behavioural control, and tacit knowledge sharing—A multi-informant design. **International Journal of Information Management**, 29(3), 210-218.